

Definovanie protirómskeho rasizmu ako súčasť boja za práva Rómov a Rómok v Slovenskej republike

Defining antigypsyism as part of the fight for Roma rights in the Slovak Republic

Abstract

Antigypsyism is a specific form of racism that is perpetrated against Romani men and women in order to stigmatize, dehumanize and legitimize the violence that is perpetrated against them in various forms. Antigypsyism is based on historical forms of discrimination, prejudices and stereotypes. The structural form of antigypsyism has an impact on the successful integration of Romani men and women into society, reinforcing marginalisation. The article analyses structural forms of antigypsyism in its historical context and in state policies. At the same time it provides an insight into the development of a definition of antigypsyism in Slovakia which has become part of the Concept for combating radicalisation and extremism until 2024 and the Strategy for Roma equality, inclusion and participation until 2030. An important factor in the adoption of the definition in the national concept was the systematic work of the civil sector, which was influenced by European initiatives. The author of the article was part of the working group that developed the definition of antigypsyism.

Keywords

Antigypsyism, Roma, inclusion, non-profit sector, advocacy, participation

Jak citovat

Havírová, Z. (2025). Definovanie protirómskeho rasizmu ako súčasť boja za práva Rómov a Rómok v Slovenskej republike. *Romano džaniben*, 32(2), 7–25.

DOI: <https://doi.org/10.66576/b0bpr56>

¹ Autorka pôsobí v Rómskom advokačnom a výskumnom stredisku v Skalici.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2609-1225>. E-mail: havir.zuzana@gmail.com

Úvod

Ambíciou tohto príspevku je poukázať na historické korene protirómskeho rasizmu na Slovensku a priblížiť proces prijatia definície protirómskeho rasizmu do strategických dokumentov Slovenskej republiky ako začiatok vnímania tejto formy rasizmu, v zmysle vážnej bariéry pre inklúziu Rómov do spoločnosti. Cieľom tohto článku je analyzovať historický vývoj a pretrvávajúce prejavy protirómskeho rasizmu na Slovensku, a to v kontexte teórií sociálneho vylúčenia a segregácie. Text sa zameriava na vysvetlenie, ako predsudky a stereotypy voči Rómom vytvárali obraz tejto menšiny ako neschopnej integrácie, čo prispievalo k ich systematickému vylučovaniu zo spoločnosti. Článok tak analyzuje štrukturálne formy protirómskeho rasizmu v historickom kontexte a v štátnych politikách a súčasne prináša pohľad do tvorby definície protirómskeho rasizmu na Slovensku, ktorá sa stala súčasťou Koncepcie boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024 a Stratégie pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030.

Protirómsky rasizmus je vo veľkej miere založený na predsudkoch a stereotypoch o Rómoch, pričom sa vytvára klamlivý obraz o živote Rómov ako skupine, ktorá nie je schopná sa sociálne začleniť a sama sa vyčleňuje zo spoločnosti (Hrabovský, 2016). Pre komplexné pochopenie postavenia Rómov v spoločnosti a protirómskeho rasizmu je potrebné sa pozrieť na teórie sociálneho vylúčenia a segregácie. Koncept sociálneho vylúčenia poukazuje na vzťahové otázky súvisiace so sociálnym, kultúrnym a politickým znevýhodnením, či už koncipované podľa paradigmy aktivizácie alebo paradigmy sociálneho občianstva (Madanipour et al., 2015). Sociálne vylúčenie zahŕňa aj vylúčenie, ktoré nie je dôsledkom materiálnych či finančných zdrojov a je možné ho vnímať ako neschopnosť spoločnosti plne začleniť jednotlivcov alebo celé skupiny do spoločnosti a umožniť im realizovať sa. Táto realizácia sa začala posledné desaťročia vnímať predovšetkým ako nedostatok participácie v spoločenských systémoch a nedostatočné naplnenie občianstva (Bergham, 1995; Čambalíková, 2007; Čambalíková a Sedová, 2007; Room, 1995). Spoločnosť prestáva byť interpretovaná v kontexte vertikálnych nerovností. Namiesto toho je vnímaná v dimenziách horizontálnych nerovností, ako separácia verzus participácia. Záujem je sústredený na mechanizmy, ktoré vytvárajú hranice medzi tými, ktorí sú členmi, teda sú vo vnútri, a tými, ktorí nie sú členmi daného sociálneho celku, či vyradujú jedinca aj celé kolektívy z hlavného prúdu spoločnosti (Mareš, 2004). Silver (1994) identifikuje tri paradigmy sociálneho vylúčenia, a to solidaritu, špecializáciu a monopol. V paradigme solidarity sa hovorí o vylúčení ako o rozpade sociálneho puta medzi jednotlivcom a spoločnosťou, ktoré je kultúrne a morálne, a nie ekonomicky zaujímavé. Paradigma špecializácie je vylúčenie spôsobené vzťahmi medzi jednotlivcami a priestorom pre diskrimináciu v oblasti občianskej spoločnosti. Paradigma monopolu zdôrazňuje skutočnosť, keď silné

skupiny, často vykazujúce výrazné kultúrne identity a inštitúcie, obmedzujú prístup cudzích ľudí k cenným zdrojom. Silver (1994) uvažuje o operatívnejšom zozname, čím demonštruje rozsah vylúčení (živobytie, bezpečnosť, trvalé zamestnanie, zárobky, majetok, úver, pozemok, bývanie, vzdelanie, účasť na demokratickom procese, humánne zaobchádzanie, rešpekt, osobné naplnenie, porozumenie, atď.), ku ktorým môže dôjsť. Neexistuje však jednotná koncepcia ľudí, ktorí sú sociálne vylúčení. Autorka ďalej uvádza, ako sa vylúčenie v priebehu času menilo, a prejavovalo najmä ako reakcia na kľúčové sociálne problémy v každom časovom okamihu (Silver, 1994).

Priestorová segregácia založená na etnickom princípe je už dlho považovaná za hlavný štrukturálny mechanizmus, prostredníctvom ktorého je etnickým menšinám odopieraný rovnaký prístup k príležitostiam v oblasti vzdelávania, zdravia, zamestnanosti a bývania. Rezidenčná segregácia taktiež znižuje možnosti vytvárania a rozvoja sociálnych väzieb a kontaktov medzi príslušníkmi etnických menšín a príslušníkmi väčšinového obyvateľstva. Obyvatelia segregovaných osídlení majú obmedzené príležitosti na nadviazanie a rozvoj medzietnických sociálnych kontaktov, ktoré sú dôležité v budovaní vzájomného rešpektu, rozvoji tolerancie a uplatnení jednotlivcov v rôznych sférach spoločnosti (Laurence, 2017; Semyonov a Glikman, 2009). Massey a Denton (1993) svojou analýzou potvrdili, že koncentráciou chudoby vytvorila rasová segregácia znevýhodnené sociálne prostredie pre chudobných minoritných obyvateľov a životné podmienky s oveľa menšími výhodami pre bohatých minoritných obyvateľov v porovnaní s majoritou s podobným sociálnym postavením. Quillian (2012) vo svojej analýze dokázal, že koncentrovaná chudoba nepochádza len z interakcie medzi minoritnou chudobou a minoritnou segregáciou, ale je tiež ovplyvnená úrovňou geografickej separácie medzi chudobnou majoritou a chudobnou minoritou, ako aj stupňom segregácie medzi chudobnými minoritnými skupinami a chudobnou majoritou. Hlavná myšlienka Masseyovej teórie segregácie spočíva v tom, že tento prístup oddeľuje skupiny s vysokou mierou chudoby od skupín s nízkou mierou chudoby. Geograficky koncentrovaná chudoba priamo vyplýva z dvoch základných štrukturálnych podmienok v spoločnosti, a to z vysokej miery chudoby menšín a vysokého stupňa rezidenčnej segregácie menšín. Výsledkom tohto procesu oddelenia je koncentrácia chudobných, v ktorej sa ďalej kumulujú ďalšie štrukturálne znevýhodnenia (Hess et al., 2019; Massey a Tannen, 2015; 2016).

Ak sa pozrieme na niektoré historické zdroje o postavení Rómov na území Slovenska, môžeme vidieť, že od začiatku dochádzalo zo strany majority k sociálnemu vylučovaniu a segregácii skupín Rómov a Rómok.

1 Historický kontext prenasledovania Rómov

Definovanie protirómskeho rasizmu v Európe vychádza z historických udalostí. Príchod Rómov do európskych krajín bol od začiatku sprevádzaný skôr negatívne zo strany majoritného obyvateľstva, pretože vnímali odlišnosť Rómov na základe vonkajších antropologických znakov a neskôr na základe kultúrnych odlišností, ktoré boli považované za menejcenné, ohrozujúce tradičné hodnoty a nevhodné pre európsku kultúru. Práve tieto znaky rasizmu začali formovať prístupy a systémové opatrenia voči Rómom v Európe a viedli až k systematickému vyvražďovaniu známemu aj ako rómsky holokaust počas 2. svetovej vojny.

Prvá zmienka o Rómoch na území Slovenska pochádza z roku 1322 a označuje Rómov ako počerných, neupravených a pohybujúcich sa vo veľkých skupinách (Matlovič, 2005; Korim, 2007; Korec et al., 2022). Po roku 1427 nastalo prenasledovanie Rómov v Európe na základe exkomunikácie z cirkvi, pričom Rómovia boli označovaní za bezbožníkov, podpaľáčov, zlodějov, čarodejníkov a špinavých, čiernych a otrhaných ľudí spálených slnkom (Sway, 1975; Jurová, 2002; Liégeois, 1995). Stredoveká cirkev posudzovala Rómov práve podľa farby pokožky a šírili o nich negatívny naratív, pretože si spájala ich tmavšiu pleť s temnotou a hriechom (Hancock, 2005). Tieto negatívne opisy sa stali súčasťou naratívu o Rómoch po ďalšie storočia. Následná asimilácia počas vlády Márie Terézie a Jozefa II. – najme skrze dekréty vydané v rokoch 1761 a 1773 – znamenala len ďalší odpor na oboch stranách, teda aj u Rómov, aj u majority. Obe skupiny odmietali napríklad zmiešané manželstvá a ďalšie nariadenia, ktoré v konečnom dôsledku znamenali vytlačanie Rómov na okraj spoločnosti a do uzavretých komunít mimo majoritného osídlenia (Kumanová et al., 2006; Mann, 2000; Džambazovič, 2001). Ako občania, ktorí nemali rovnaké práva, boli častokrát vystavovaní nespravodlivému prenasledovaniu, ako napríklad v druhej polovici 19. storočia, kedy sa uskutočnil tzv. Hontiansky proces, následkom ktorého bolo 40 Rómov krutým spôsobom popravených (Horváthová, 1964; Kumanová et al., 2006).

Prelom 19. a 20. storočia znamenal zmenu v hospodárstve a moderný prístup v zaznamenávaní pohybu osôb za prácou, či reformy v oblasti sociálneho zabezpečenia spôsobili, že Rómovia začali byť kriminalizovaní za svoju mobilitu a ekonomické stratégie, a to tak, že im bolo odobraté domovské právo, boli vyhnaní do iných regiónov, alebo eskortovaní na okraj obcí a miest. Aj keď boli uznaní za štátnych občanov habsburskej monarchie a jej nástupníckych štátov, ich plnoprávny občiansky štatút bol pozastavený kvôli ich údajnému nebezpečenstvu pre modernú spoločnosť (Baloun, 2017). Opäť sa teda stretávame s negatívnym vnímaním Rómov a prístupmi, ktoré mali ochrániť majoritné obyvateľstvo. Počas 1. svetovej vojny v roku 1916 bolo v Uhorsku vydané nariadenie, ktoré úplne zakázalo kočovanie a prístup voči Rómom vo viacerých európskych

krajinách je možné pomenovať aj ako imperiálny spôsob zaobchádzania s koloniálnymi poddanými (Illuzzi, 2014; Baloun, 2017). Hospodárska situácia po skončení vojny bola naozaj žalostná a chudoba zasahovala tých najbiednejších, ktorí si nemali ako zabezpečiť živobytie. V roku 1927 bol v Československu prijatý zákon o „potulných cigánoch“ určujúci im povinnosti hlásiť sa v domovských obciach a dostaviť sa na vyzvanie, súčasne zavádzal tzv. cigánske legitimácie. Zákon upravoval podmienky kočovania, obmedzoval pohyb osôb, určoval veľkosť kočujúcej skupiny a vymedzoval miesta na táborenie. Jeho neskoršie výklady sprísňovali tieto podmienky, umožňovali odnímanie detí. Nadväzovali na výnosy príslušných ministerstiev, no chýbajúce definície viacerých pojmov umožňovali zasahovať aj proti tým, ktorí žili usadlým spôsobom (Lhotka, 1999; Horváthová, 2002). Vystupovanie proti Rómom, žiadosti na úrady o ich presídlenie mimo dedín, prinútenie k usadlému spôsobu života, či možnosť fyzicky ich trestať sa stupňovali a najväčšími odporcami voči Rómom boli práve roľníci, ktorí sa obávali, že Rómovia ohrozujú nielen ich majetok, ale aj ich morálne hodnoty (Lhotka, 2009). Tu môžeme pozorovať podobnosť so stredovekým cirkevným ponímaním Rómov. Nerovné postavenie Rómov v republike pred zákonmi sa ukázalo v roku 1928, kedy prišlo v obci Pobeďim neďaleko Piešťan k rómskemu pogromu, pri ktorom zomrelo jedno dieťa, tri ženy a jeden muž a ďalších 14 osôb bolo zranených. Za tento masaker bolo z 33 obvinených osôb odsúdených len 10 páchatel'ov, pričom však žiadny z nich nebol uznaný vinným zo spáchania úkladnej vraždy. Usvedčení páchatelia boli uznaní vinnými len z účasti na pogrome, ktorá zahŕňala poškodenie rómskych domov, nelegálne držanie zbraní a ublíženie na zdraví niektorých obetí. Páchatelia dostali tresty v rozmedzí od troch do dvadsaťsedem mesiacov, ale ani ten najdlhší trest si páchatel' neodpykal celý, pretože bol prepustený o šesť mesiacov skorej, teda jeden a pol roka po pogrome (Baloun, 2017). Aj tento prístup poukazuje na skutočnosť, že Rómovia neboli spoločnosťou akceptovaní ako rovnocenní občania a boli dehumanizovaní, čo predstavuje jednu z charakteristických črt protirómskeho rasizmu.

Najťažšie obdobie pre Rómov znamenala 2. svetová vojna. Nacistická politika založená na rasistickej ideológii mala fatálne následky na život Rómov v Európe. Na území Slovenskej republiky vznikol 14. marca 1939 Slovenský štát s politikou nacistického Nemecka (Malý, 1997). To znamenalo, že sa Slovenský štát inšpiroval nacistickými zákonmi, a prvým ústavným zákonom, ktorý diskriminoval Rómov, bolo zavedenie delenia občanov do dvoch kategórií. Prvú skupinu tvorili štátni občania, ktorí žili usporiadaným životom, mali riadne bydlisko, zamestnanie, boli považovaní za mravných a spoľahlivých. Do druhej skupiny patrili tzv. cudzie živly, ktorí nemali stále zamestnanie alebo napríklad komunikovali v rómskom jazyku (Nečas, 1994). V roku 1940 bola prijatá vyhláška ministra vnútra č. 127, ktorou sa legislatívne upresnil pojem „cigán“. Tým sa podľa tejto vyhlášky rozumel príslušník dobovým jazykom „cigánskej rasy“ s oboma rodičmi „cigánmi“,

ktorý žije kočovným životom, prípadne i usadený „cigán“ vyhýbajúci sa práci. Aj ďalšie vyhlášky mali za cieľ perzekúciu Rómov, a to bez ohľadu na to, či splňali predchádzajúce kritériá a boli deportovaní do pracovných táborov. Nesmeli sa voľne pohybovať, nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, do miest a obcí mohli vstupovať iba vo vyhradené dni a hodiny. V roku 1941 prišlo ďalšie nariadenie, ktoré zakázalo kočovanie a príbytky Rómov museli byť postavené oddelene od obydľí ostatných obyvateľov na určenom mieste. V tomto období tiež vznikli viaceré pracovné tábory na území Slovenskej republiky, z ktorých neskôr v rokoch 1943 a 1944 ostali len v Revúcej a Dubnici nad Váhom, pričom z toho druhého vznikol neskôr zaisťovací tábor s celými rómskymi rodinami (Kumanová a Mann, 2015; Janas, 2010). Slovenskí Rómovia sa vyhli hromadným deportáciám do vyhladzovacích koncentračných táborov a plynových komôr len vďaka blížiacemu sa koncu vojny (Kenrick, 2000; Kumanová a Mann, 2015; Janas, 2010). K deportáciám Rómov do koncentračných táborov ale dochádzalo z južných oblastí Slovenska, ktoré v tom čase patrili pod Maďarsko (Kumanová a Mann, 2015).

Po skončení 2. svetovej vojny bola stále platná „cigánska legislatíva spred vojnového obdobia“ a mnohé lokality postupovali v súlade s ňou pri riešení spolunažívania s Rómami (Jurová, 2009; Haišman, 1999). Po februári 1948 a nastolení komunistického režimu sa zrušili viaceré rasistické opatrenia, ako napríklad systém kočovníckych legitimácií. Režim na dlhé obdobie prijal asimilačnú politiku, ktorá zakazovala Rómom hlásiť sa k svojej identite, kočovať a „potulovať sa“. Po roku 1958, kedy bol prijatý zákon č. 74/1958 Zb., o „trvalom usídlení kočujúcich osôb“ a tiež nariadenia, ktorými sa trestalo „príživníctvo“ a nezamestnanosť, sa Rómovia stali opäť objektom štátnej starostlivosti a manipulácie (Jurová, 2009). Komunistická ideológia bola presvedčená, že Rómom bude lepšie, ak sa asimilujú do väčšieho národa, pričom však daná politika spôsobila, že postavenie Rómov v spoločnosti sa nezlepšilo, ale skôr sa zachovalo postavenie rasovo definovanej najnižšej spoločenskej triedy (Lajčáková, 2009). K výraznému porušovaniu práv Rómov dochádzalo v oblasti zdravotníctva, keď boli vykonávané sterilizácie rómskych žien bez ich súhlasu a vedomia (Davidová, 1995). Násilné sterilizácie sa stali predmetom súdnych konaní až v období po roku 2003.

Revolučné zmeny v roku 1989 v Československu a následne sociálno-ekonomické transformácie, ktoré sa udiali po roku 1992 (r. 1993 vznik samostatnej Slovenskej republiky), boli pre Rómov zásadné v prijatí uznesenia č. 153/1991, v ktorom sa deklaruje, že v legislatívno-právnom systéme počnúc Ústavou Slovenskej republiky, budú Rómovia uznaní ako rómska národnostná menšina žijúca na území Slovenska, čím sa zabezpečí ich politicko-právna rovnoprávnosť (Kumanová, 1998). Obdobie deväťdesiatych rokov 20. storočia je charakteristické vzostupom pravicového extrémizmu a rasovo extrémistických hnutí namierených proti národnostným, sexuálnym, náboženským, ale aj kultúrnym menšinám a neschopnosťou vlády postihovať pravicový extrémizmus. Útoky rôznych

pravicových extrémistov na Rómov boli v tomto období zo strany policajných zložiek vyšetrowané veľmi povrchné, ak vôbec, a vo väčšine prípadov sa rasový motív vôbec nevyšetroval, resp. sa popieral (Cahn a Trehan, 1997; Felcan, 2012). Skupinky rasistických extrémistov napádali Rómov na uliciach, v pohostinstvách, v dopravných prostriedkoch, ale aj v lokalitách, kde žil väčší počet rómskych rodín. Útoky boli nielen slovné, ale aj fyzické a vo väčšine prípadov aj veľmi brutálne, pretože útočníci používali železné tyče, boxery a aj nože. Tieto skupiny boli veľmi dobre organizované a dokázali sa sformovať z viacerých miest, ak bolo potrebné zasiahnuť v nejakom inom mieste. Ich cieľom bolo predovšetkým šíriť strach a mať pocit nadvlády nad ostatnými (Milo, 2004).

K verejne najznámejším brutálnym útokom na Slovensku patrí vražda Mária Goralá z roku 1995 v Žiari nad Hronom, ktorý bol najprv fyzicky napadnutý a následne poliaty horľavinou a upálený. Utrpel popáleniny druhého a tretieho stupňa na vyše 60 % plochy tela a na ich následky zomrel 10 dní po útoku. I napriek tomu, že sa skutku zúčastnilo asi 16 osôb, odsúdení boli napokon dvaja útočníci. Vo všeobecnosti však tento útok a mnohé ďalšie neboli verejnosťou odsúdené a nezaznamenali väčšiu vlnu odporu či protestov, a už vôbec nevyvolali odozvu zo strany vlády. To len kopírovalo zistenia, že 85 % slovenských občanov v roku 1994 verilo, že na Slovensku neexistuje žiadna diskriminácia Rómov (FOCUS, 1994). V rokoch 1994 až 1996 tiež zaznamenávame policajné razie v obciach, kde žijú Rómovia oddelene od majority v separovaných lokalitách. Dôvody boli rôzne, najčastejšie bolo pátranie po osobách, ktoré konajú kriminálnu činnosť alebo sa vyhýbajú výkonu trestu odňatia slobody. Podobné pátracie akcie však neboli vykonávané, ak sa hľadali osoby nerómskeho pôvodu, teda aj v tomto prípade môžeme pozorovať štrukturálny protirómsky rasizmus. Tieto kroky štátnych zložiek však neboli vyšetrowané ako poškodzovanie práv menšiny (Cahn a Trehan, 1997). Po roku 1998 sa na Slovensku zmenila politická situácia a nová vláda sa zaviazala urobiť reformy potrebné na vstup do Európskej únie. V oblasti postihovania trestných činov z nenávisťi bola však až od roku 2001 prijatá legislatíva, ktorá začala postihovať verejné popieranie, schvaľovanie alebo ospravedlňovanie holokaustu a zločiny extrémistických režimov.

Jednou z prioritných oblastí bola aj integrácia Rómov, preto bol v roku 1999 menovaný splnomocnenec na riešenie problémov rómskej menšiny a zriadený úrad, ktorý bol včlenený do organizačnej štruktúry Úradu vlády Slovenskej republiky.² V rokoch 1999 – 2000 bola vypracovaná dvojestupňová stratégia na riadenie problémov rómskej národnostnej menšiny.³ Už z týchto

2 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 127/1999 (1999, 10. februára). https://www.vlada.gov.sk/uznesenia/1999/0210/uz_0127_1999.html

3 Uznesenie vlády SR č. 821/1999 (1999, 27. septembra). https://www.vlada.gov.sk/uznesenia/1999/0927/uz_0821_1999.html; Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 294/2000 (2000, 3. mája). https://www.vlada.gov.sk/uznesenia/2000/0503/u_0294_2000.pdf

dokumentov bolo evidentné, že vláda sa pozerala na problémy súvisiace s chudobou a sociálnym vylúčením cez etnický princíp a súčasne navrhovala opatrenia, ktoré neprispievali k integrácii Rómov, ale naopak, prehlbovali sociálne vylúčenie a segregáciu. Príkladom sú opatrenia z druhej etapy stratégie v oblasti vzdelávania, ako napríklad v obciach s vysokou koncentráciou rómskych detí vytvoriť podmienky na realizáciu experimentálneho projektu zriadenia prípravných (nultých) ročníkov základných škôl a tiež pokračovať v experimentálnom projekte v obci Zemné na prípravnú triedu pre rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia. Opatrenie, ktoré malo podporiť činnosť záujmových krúžkov v rámci mimoškolskej činnosti v obciach so zvýšenou koncentráciou Rómov so zameraním na výtvarnú, tanečnú, hudobnú a inú záujmovú činnosť, nesie známky stereotypov o Rómoch, podľa ktorých sú Rómovia len dobrí umelci či hudobníci (MPC Prešov, 2003). Aj ďalšie oblasti boli skôr rýchlymi a nesystémovými opatreniami, ktoré mali pomôcť Slovenskej republike v predstupovom období spojenom s čerpaním finančných prostriedkov EÚ, pričom však nebol jasne zadefinovaný stav, ktorý sa má dosiahnuť. Z prevažnej miery ustanovení Stratégie vlády vyplývalo, že reprezentantmi problémov sú príslušníci rómskej národnostnej menšiny. V oboch etapách chýbalo upozornenie na oblasť interetnických vzťahov, ako aj uvedenie si regionálnych charakteristík, ktoré výrazne ovplyvňovali šance a možnosti na lepší život obyvateľov (Jurásková et al., 2003; Vašečka et al., 2002).

V roku 2003 boli vládou Slovenskej republiky prijaté Základné tézy koncepcie politiky vlády v integrácii rómskych komunít.⁴ I napriek tomu, že tento dokument pomenoval bariéry, ktorým Rómovia čelili vo všetkých oblastiach života, navrhované riešenia boli v rozpore s tým, ako bola zadefinovaná integrácia. Napríklad v oblasti vzdelávania bol zreteľne pomenovaný problém segregácie vo vzdelávaní, avšak jedným z opatrení bolo realizovať výstavbu a rekonštrukciu materských a základných škôl v lokalitách so zvýšeným nárastom populácie, čo v skutočnosti segregáciu len prehlbovalo. Rovnako tak v oblasti bývania sa v dokumente deklaruje, že je potrebné zabrániť segregácii pri výstavbe nových osídlení pre obyvateľov rómskych osád, a zároveň ako priorita na rok 2003 bolo stanovené pokračovanie vo výstavbe sociálnych bytov v rómskych osadách. Tam, kde sa realizovala výstavba nízkošandardných nájomných bytov, sa síce zlepšila bytová situácia rómskych obyvateľov, avšak problém so segregáciou to vo väčšine prípadov neriešilo. V júli 2004 nadobudol účinnosť tzv. Antidiskriminačný zákon, ako jedna z požiadaviek pre splnenie noriem Európskej únie pre členské štáty. Slovenská republika sa stala členom Európskej únie v máji 2004. V Lisabonskej stratégii, ktorá bola prijatá na zasadnutí Európskej rady v roku 2000, sa uvádza, že „sociálne vylúčenie je v Únii neakceptovateľné“. Avšak ani vstup Slovenskej

4 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 278/2003 (2003, 23. apríla). https://lr.v.rokovania.sk/data/att/52766_subor.doc

republiky do Európskej únie nezmenil postavenie Rómov v republike, naďalej čelili diskriminácii a sociálnemu vylúčeniu vo všetkých oblastiach života (Salner et al., 2004; Kriglerová, 2004). Ani v tomto období neboli prijaté zásadné systémové zmeny, ktoré by pomohli zlepšiť postavenie Rómov na Slovensku, väčšina aktivít, ktoré sa v tomto období začali realizovať, boli projektového charakteru, a teda aj financovanie bolo len dočasné. Veľmi záležalo od miestnej samosprávy, ako sa k inklúzii Rómov postavila a okrem pár pozitívnych prípadov môžeme hovoriť skôr o ignorancii alebo nepochopení situácie, a teda aj k tomu prislúchajúcej (ne)aktivite miestnych samospráv (Mušinka, 2012). V nasledujúcich rokoch sa začali realizovať programy cez horizontálne priority (vzdelávanie, zdravie, zamestnanosť, bývanie) a v programovom období 2007 – 2013 boli súčasťou Strednodobej koncepcie rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike SOLIDARITA-INTEGRITA-INKLÚZIA do roku 2015.⁵ O tom, že slovenská vláda vôbec nerozumela pojmu inklúzia svedčí aj opatrenie v oblasti vzdelávania, ktoré navrhovalo vznik elokovaných tried s možnosťou odborného vzdelávania priamo v obci s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva. Toto opatrenie sa premietlo aj do Stratégie pre integráciu Rómov do roku 2020, ktorá bola schválená v roku 2012.

Za dôležitú oblasť, ktorá ilustruje negatívny štrukturálny prístup štátu k Rómom a porušovanie ich práv, považujeme policajné razie v rómskych lokalitách (Moldava nad Bodvou, Vrbnica, Zborov). K tým najviac mediálne známym patrí policajná razia v Moldave nad Bodvou z roku 2013 (viz Policajna razia, 2023), po ktorej boli nevinní a zbití Rómovia obvinení a odsúdení z krivej výpovede, dokonca im bola po psychologickom vyšetrení prisúdená „mentalita romica“, teda „rómska mentalita“ ako vrodená vlastnosť (Prúšová, 2017). Spravodlivosti sa domohli napokon až v roku 2020 rozhodnutím Európskeho súdu pre ľudské práva v Štrasburgu. Súd dal za pravdu zbitým Rómom, spochybnil podstatu zásahu, opodstatnenosť použitia fyzickej sily, samotné vyšetrovanie, ako aj fakt, že slovenské orgány sa nevenovali preskúmaniu možného rasového motívu. Následne po tomto rozhodnutí zrušili aj slovenské súdy všetky obvinenia voči zbitým Rómom (Marec a Prúšová, 2021).

2 Proces prijatia definície protirómskeho rasizmu na Slovensku

Pojem *antigypsyism*⁶ sa prvýkrát objavil v rezolúcii Európskeho parlamentu z roku 2005 (Európsky parlament, 2005). V roku 2006 položil prvé základy definície protirómskeho rasizmu Valeriu Nicolae, ktorý napísal:

5 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 183/2008 (2008). https://hsr.rokovania.sk/data/att/107595_subor.doc; Úrad vlády Slovenskej republiky. (2008). *Systém koordinácie implementácie horizontálnej priority marginalizované rómske komunity na roky 2007–2013*. <https://www.minedu.sk/data/att/ee0/2654.396d34.pdf>

6 Prekladá sa do slovenského jazyka ako „protirómsky rasizmus“.

„Protirómsky rasizmus sa prejavuje nielen prostredníctvom rasovej kategorizácie, ktorá postuluje menejcennosť Rómov, ale najmä prostredníctvom priamej dehumanizácie Rómov. Protirómsky rasizmus možno teda definovať ako formu dehumanizácie, pretože predsudky voči Rómom jednoznačne presahujú rámec rasistických stereotypov, na základe ktorých sa Rómovia spájajú s negatívnymi vlastnosťami a správaním. Prostredníctvom dehumanizácie sa Rómovia považujú za menej ako ľudí; a keďže sú menej ako ľudia, vnímajú sa ako osoby, ktoré nemajú morálny nárok na rovnaké ľudské práva ako ostatné obyvateľstvo.“ (Nicolae, 2006, s. 3)

V roku 2011 prišli z európskej úrovne ďalšie odporúčania pre vlády členských štátov na boj s protirómskym rasizmom a diskrimináciou Rómov v oblasti vzdelávania, zamestnania, bývania, zdravia, individuálneho násillia a policajného násillia, v prístupe k tovarom a službám (ECRI, 2011). Na Slovensku sa však toto odporúčanie nepremietlo do dôležitých strategických dokumentov (napr. Stratégia pre integráciu Rómov do roku 2020⁷), pretože i keď hlavným zámerom stratégie bolo zastavenie segregácie rómskych komunít, tak v niektorých oblastiach sa práve definoval opak, ako napríklad v oblasti stredoškolského vzdelávania, pretože v dokumente bolo identifikované zásadné opatrenie na zvýšenie počtu absolventov, a to zriadením a udržiavaním elokovaných pracovísk stredných odborných škôl v blízkosti marginalizovaných rómskych komunít. Toto opatrenie v praxi znamenalo vytvorenie segregovaného stredoškolského vzdelávania pre rómsku mládež z marginalizovaného prostredia a bolo podporené štruktúrnymi fondami EÚ v Operačnom programe Vzdelávanie vo výške 7 mil. eur. Na elokovaných pracoviskách stredných odborných škôl sa začali vyučovať dvojročné a trojročné odbory, ktoré na trhu práce nemali takmer žiadne uplatnenie, a pre rómsku mládež to znamenalo ďalšie prehĺbenie segregácie, pretože sa netvorili prirodzene žiadne sociálne väzby s majoritnou spoločnosťou (Balážová, 2015; Granovetter, 1995). Je potrebné poznamenať, že táto prax stále pretrváva a rómska mládež z marginalizovaného prostredia sa naďalej vzdeláva segregovane (Havírová, 2024). Slovenská republika čelí za segregáciu rómskych detí vo vzdelávaní konaniu Európskej komisie za porušenie rasovej smernice od roku 2015 (Lajčáková, 2016).

V roku 2017 bola na európskej úrovni vypracovaná pracovná definícia protirómskeho rasizmu iniciatívou Alliance against Antigypsyism (2017), ktorá poukazovala na systémový koncept protirómskeho rasizmu. Na Slovensku sa téme protirómskeho rasizmu začalo aktívne venovať občianske združenie Rómske advokačné a výskumné stredisko.⁸ Združenie sa snažilo definíciu protirómskeho

7 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 1/2012 (2012, 11. januára). https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1114/strategia_2020.pdf

8 Viď Rómske advokačné a výskumné stredisko (2017) a viac na <https://romadata.org/>.

rasizmu včleniť do vládnych strategických dokumentov, pretože si bolo vedomé, že je potrebné o tejto téme hovoriť na úrovni štátu a z pozície tých, ktorí tvoria vládne politiky. V septembri 2017 prebehlo výberové konanie pre obsadenie šiestich pozícií zástupcov mimovládnych organizácií vo Výbore pre predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatných foriem intolerancie (ďalej VRAX), ktorý bol zriadený v roku 2011 ako jeden z poradných výborov Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť⁹ a autorka tohto textu z Rómskeho advokačného a výskumného strediska bola vybratá ako nová členka. Hlavnou ambíciou výboru je slúžiť ako platforma na koordináciu aktivít, definovanie priorít a smerov pri tvorbe verejných politik zameraných na predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie a extrémizmu. Zároveň je tento výbor nástrojom na výmenu informácií medzi zástupcami verejnej správy, samosprávy a občianskej spoločnosti, ktoré pomôžu pri riešení problematiky vo vecnej pôsobnosti výboru. Okrem tejto funkcie však môžu výbor alebo jeho pracovné skupiny aj sami iniciovať niektoré opatrenia a aktivity vo forme prípravy analýz, štúdií a iniciatívnych materiálov.¹⁰ Zuzana Havírová sa v roku 2019 prihlásila aj do pracovnej skupiny, ktorej cieľom bolo pripraviť Konceptiu boja proti radikalizácii na obdobie 2020 – 2024. Zámerom bolo podieľať sa na príprave a snažiť sa o včlenenie definície protirómskeho rasizmu do tohto dokumentu. Počas rokov 2019 a 2020 sa teda začala tvoriť koncepcia a v spolupráci s Milanom Hrabovským, ktorý je autorom mnohých publikácií o rasizme, vznikla definícia protirómskeho rasizmu, ktorá vychádza z viacerých zdrojov, okrem iného aj z referenčného dokumentu organizácie Alliance against Antigypsyism¹¹ a tiež právne nezáväznej pracovnej definície protirómskeho rasizmu od Medzinárodnej aliancie pre pripomínanie holokaustu (IHRA).¹²

Definícia, ktorá bola vytvorená v pracovnej skupine VRAX, je rozsiahla a vysvetľuje tento fenomén čo najpodrobnejšie. V tejto definícii sa hovorí, že sa jedná o typ rasistickej klasifikácie Rómov, ktorí sú prostredníctvom nej stigmatizovaní ako „Cigáni“, a to s cieľom vykonštruovať falošné odôvodnenie a legitimizáciu pre dehumanizáciu Rómov, ich diskrimináciu, vykorisťovanie a možnosť na nich páchať násilie. Definícia ďalej konštatuje, že protirómsky

9 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 158/2011 (2011, 2. marca). <https://www.gender.gov.sk/sample-page/vybor-pre-rodovu-rovnost/>

10 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. (2013). *Štatút Výboru pre predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatných foriem intolerancie zo dňa 15. apríla 2013*. <https://www.minv.sk/?zakladne-dokumenty-3>

11 Alliance against Antigypsyism. (2016). *Reference paper on antigypsyism*. <https://antigypsyism.eu/reference-paper-on-antigypsyism/>

12 International Holocaust Remembrance Alliance. (2020, 8. októbra). *Working definition of antigypsyism / anti-Roma discrimination*. <https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination>

rasizmus vytvára neexistujúce, zavádzajúce a negatívne opisy, vlastnosti a charakteristiky (tzv. profil) „Cigána/Cigánov“, ktorých základom je predpokladaná spoločná forma fyzického výzoru; homogenizujúce a generalizujúce sociálne, mentálne a charakterové vlastnosti (asociálnosť, kriminalita, vysoká pôrodnosť, nedostatočná hygiena, chudoba, poverčivosť, primitívnosť, kmeňové príbuzenstvo, krivosadníctvo, kočovníctvo, hudba v krvi, neviazanosť, atď.); esencIALIZÁCIA tejto spoločnej formy fyzického výzoru a uvedených sociálnych, mentálnych a charakterových vlastností pre celú etnickú skupinu Rómov. Definícia tak ozrejmuje, že protirómsky rasizmus nevychádza z reálneho života a negatívnych osobných skúseností, nie je dôsledkom života Rómov, ale využíva historické formy diskriminácie, predsudkov, stereotypov a považuje spoločnú formu fyzického výzoru a uvedené sociálne, mentálne a charakterové vlastnosti ako esenciálne, čiže vrodené u každého Róma. To znamená, že aj keby sa niektoré z uvedených opisov, vlastností a charakteristík dali aplikovať na nejakého príslušníka majority (napr. kriminalita + nízka hygiena + chudoba), tak by sa sociálna situácia tohto príslušníka majority nechápala ako jeho esenciálna (vrodená) vlastnosť, tak ako je to v prípade Rómov v protirómskom rasizme. Z tohto dôvodu je protirómsky rasizmus typom rasistickej kategorizácie tvrdiacej, že Rómovia kolektívne zdieľajú odlišnú rasovú podstatu, ktorá nie je ovplyvniteľná žiadnou formou socializácie, výchovy a vzdelania, ani žiadnymi sociálnymi, spoločenskými a finančnými opatreniami. Protirómsky rasizmus pripisuje Rómom nezvratný biologický (a rasový) osud, z ktorého nie je možné uniknúť a zároveň presadzuje, že Rómovia nie sú, práve pre tieto svoje esenciálne (vrodené) vlastnosti schopní začleniť sa do spoločnosti. Definícia sa venuje aj súčasným príkladom prejavov protirómskeho rasizmu, ktoré podľa nej môžu zahŕňať, ale nie sú obmedzené na: skresľovanie a popieranie prenasledovania Rómov alebo genocídy Rómov; glorifikáciu genocídy Rómov; podnecovanie páchania násilia voči rómskym komunitám, ich majetku a jednotlivcom a jeho ospravedlňovanie; nútené a nátlakové sterilizácie, ako aj iné druhy hrubého fyzického alebo psychického zaobchádzania s Rómami; živenie a schvaľovanie diskriminačných stereotypov o Rómoch a proti nim; obviňovanie Rómov s využitím nenávistných prejavov za skutočné alebo domnelé spoločenské, politické, kultúrne, ekonomické alebo zdravotné problémy; stereotypizáciu Rómov ako osôb páchajúcich trestnú činnosť; používanie slova „cigán“ ako nadávku; schvaľovanie a podporovanie exkluzívnych mechanizmov zameraných proti Rómom založených na rasovej diskriminácii, akými sú napríklad vylúčenia rómskych detí z klasických škôl alebo inštitucionálne postupy a politiky vedúce k segregácii rómskych komunit; prijímanie politik bez právneho základu alebo stanovenie podmienok, ktoré umožňujú svojvoľné alebo diskriminačné vysídlenie rómskych komunit a jednotlivcov; vyvodzovanie kolektívnej zodpovednosti za skutočné alebo domnelé činy jednotlivcov z rómskych komunit; šírenie nenávistných prejavov zameraných voči rómskym komunitám v akejkoľvek

podobe, zahŕňajúc internet a sociálne siete.¹³ Vláda SR schválila Koncepciu boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024 spolu so všetkými prílohami v januári 2021.¹⁴ Tak sa definícia protirómskeho rasizmu stala prvýkrát súčasťou strategického vládneho dokumentu. Ďalším strategickým vládny dokumentom, kde sa definícia uvádza, je Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030, prijatá v apríli 2021.¹⁵

V septembri 2022 napokon odobrila Národná rada SR na návrh poslanca Petra Polláka ml. právne nezáväznú pracovnú definíciu protirómskeho rasizmu, ktorú vypracovala IHRA a je dostupná na ich webových stránkach. Parlament zároveň odporučil vláde SR, aby vykonala analýzu slovenského právneho poriadku a v prípade potreby pripravila legislatívne návrhy tak, aby v činnosti a pri rozhodovaní orgánov verejnej moci bola rešpektovaná táto definícia (Národná rada SR, 2022). Skupina rómskych odborníkov a odborničok vystúpila kriticky k tomuto kroku a poukázala na neodborný prístup v téme boja s protirómskym rasizmom, pretože tomuto aktu nepredchádzala žiadna diskusia s odbornou verejnosťou, a taktiež poukázala na fakt, že definícia IHRA je súčasťou definície, ktorá bola vypracovaná v Koncepcii boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024. Odborníci poukázali na zbytočnú duplicitu definícií, ako aj na problematiku časť v doslovnom preklade definície IHRA, ktorá hovorí o: „(...) znevažovaní a devalvácii (...) životného štýlu (...)“ (Lacko, 2022). Práve zmienka o ochrane životného štýlu Rómov v slovenskom kontexte predstavuje priestor pre nebezpečný naratív protirómskych postojov. I napriek tomu, že bola v odborných kruhoch (Bridges, 2017; Herrnstein a Murray, 1994) už niekoľkokrát vyvrátená teória kultúry chudoby (Lewis, 1966), sa totiž stále stretávame s tvrdeniami, ktoré hovoria, že určité skupiny sú pre svoje vrodené vlastnosti neschopné vzdelávať sa, majú odlišný hodnotový systém, postoje a tiež životný štýl, ktorý sa odovzdáva transgeneračne a zahŕňa aj zotrúvanie v chudobe, kriminalite a sociálnom vylúčení ako niečo, čo je pre tieto skupiny z historického hľadiska typické. Na Slovensku mnohé tieto stereotypy a negatívne naratívy o Rómoch odrážajú nálady verejnosti a je veľmi zložité následne implementovať programy a prístupy v majoritnej spoločnosti, ktoré by práve búrali stereotypy a predsudky o Rómoch (Poslon et al., 2020).

13 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 22/2021, Príloha č. 3 (2021, 7. januára).
<https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25631/1>

14 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 22/2021 (2021, 7. januára).
<https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25631/1>

15 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 181/2021 (2021, 7. apríla). <https://www.romovia.vlada.gov.sk/strategie/strategia-pre-rovnost-inkluziu-a-participaciju-romov-do-roku-2030/>

3 Záver

Protirómsky rasizmus na Slovensku nie je iba súborom individuálnych predsudkov či nenávisťných prejavov, ale dlhodobo sa prejavuje ako štrukturálny mechanizmus sociálneho vylučovania a segregácie, ktorý má historické korene a zároveň sa reprodukuje prostredníctvom verejných politík, inštitucionálnych postupov a spoločenských naratívov. Historický prehľad ukazuje, že Rómovia boli opakovane konštruovaní ako „cudzí“, „nebezpeční“ alebo „neschopní integrácie“, čo legitimizovalo represiu, asimilačné tlaky, obmedzovanie pohybu, segregáciu a v krajnom prípade aj násilie a dehumanizáciu. Táto kontinuita sa prenáša do súčasnosti, či už v podobe segregovaného vzdelávania, diskriminačných zásahov štátu, alebo tolerovania stereotypizujúcich politík, ktoré síce deklarujú integráciu, no v praxi často posilňujú vyčleňovanie.

Kľúčovým posunom posledných rokov je proces definovania protirómskeho rasizmu a jeho včlenenie do strategických dokumentov Slovenskej republiky. Tento krok predstavuje dôležitý moment uznania, že protirómsky rasizmus je samostatný, systémový fenomén, ktorý výrazne bráni rovnosti, inklúzii a participácii Rómov. Zároveň však platí, že prijatie definície samo osebe nestačí. Bez dôslednej implementácie, politickej zodpovednosti a prenosu do praktických opatrení môže zostať iba formálnym vyhlásením.

Skúsenosť s prijatím definície zároveň potvrdzuje význam systematickej práce občianskeho sektora a advokácie, ktoré v synergii s európskymi iniciatívami dokázali otvoriť tému na úrovni štátu. Prípadné duplicity a spory okolo „právne nezáväzných“ definícií ukazujú, že boj proti protirómskemu rasizmu si vyžaduje nielen politické deklarácie, ale aj odborný dialóg, citlivý jazyk a jasné rámce, ktoré nebudú neúmyselne posilňovať škodlivé naratívy (napr. cez problematické interpretácie „životného štýlu“).

Záverom možno konštatovať, že definovanie protirómskeho rasizmu v slovenskom prostredí je nevyhnutným východiskom pre spravodlivejšie politiky, ale zároveň iba prvým krokom. Ak má mať skutočný dopad, musí viesť k systematickým zmenám v oblastiach, kde sa štrukturálny protirómsky rasizmus najvýraznejšie reprodukuje, najmä vo vzdelávaní, bývaní, práci, prístupe k spravodlivosti a v ochrane pred policajným či extrémistickým násilím. Bez toho bude marginalizácia naďalej pretrvávať a protirómsky rasizmus ostane jednou z hlavných bariér rovnosti a plnohodnotného občianstva Rómov a Rómok v Slovenskej republike.

Literatúra

- Balážová, Z. (2015). *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri marginalizovaných rómskych komunitách. Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?* CVEK.
- Baloun, P. (2017). „Pozabíjaj cigánov!“ Protirómsky pogrom v Pobedimi v roce 1928. *Bulletin Muzea romské kultury*, 26, 86–109.
- Bergham, J. (1995). Social exclusion in Europe: Policy context and analytical framework. In G. Room (Ed.), *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion* (s. 10–28). Policy Press.
- Bogdal, K. M. (2023). *Europe and the Roma*. Allen Lane.
- Bridges, K. M. (2017). The deserving poor, the undeserving poor and class-based affirmative action. *Emory Law Journal*, 66(5), 1049–1112.
- Buchta, S. (2004). Reforma sociálneho systému a sociálnej politiky na Slovensku. *AGRIC. ECON. – CZECH*, 50(4), 177–183.
- Cahn, C. a Trehan, N. (1997). *Čas skinheadov. Popieranie práv a vyčleňovanie Rómov na Slovensku*. ERRC.
- Čambalíková, M. a Sedová, T. (Eds.). (2007). *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. Veda.
- Čambalíková, M. (2007). Sociologický pohľad na sociálne vylúčenie a začlenenie. In M. Čambalíková a T. Sedová (Eds.), *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku* (s. 26–32). Veda.
- Davidová, E. (1995). *Romano drom / Cesty Romů: 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Džambazovič, R. (2001). Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia. (Výsledky Súpisu Rómov z roku 1893). *Sociológia*, 33(5), 491–506.
- ECRI. (2011, 24. júna). *ECRI General policy recommendation no. 13 on combating antigypsyism and discrimination against Roma*.
<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee>
- European parliament. (2005, 28. apríla). *P6_TA(2005)0151. Roma in the European Union. Rezolúcia Európskeho parlamentu k situácii Rómov v Európskej únii*.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0151_SK.pdf
- Felcan, M. (2012). Extrémizmus s akcentom na rasizmus v SR. *Krízový manažment*, 11(1), 36–49.
- FOCUS. (1994). *Current problems in Slovakia*.
https://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_1994002
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job. A study of contacts and careers*. The University of Chicago Press.

- Haišman, T. (1999). Romové v Československu v letech 1945–1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In *Romové v České republice* (s. 137–183). Socioklub.
- Hancock, I. (2005). *My rómsky národ; Ame sam e Rromane džene*. Petrus Publishers.
- Havířová, Z. (2024, 7. februára). Za to, že vylúčené komunity nie sú zapojené do trhu práce, nesie zodpovednosť najmä Róbert Fico. *Romano Forum, Denník N*. <https://romanoforum.dennikn.sk/za-to-ze-ludia-z-vylucenyh-komunit-nie-su-zapojeni-do-trhu-prace-nesie-zodpovednost-najma-robert-fico/>
- Herrnstein, R. J. a Murray, C. (1994). *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. The Free Press.
- Hess, Ch., Gabriel, R., Leibbrand, Ch. a Crowder, K. I. (2019). Does hypersegregation matter for Black-White socioeconomic disparities? *Demography*, 55(6), 2169–2191.
- Horváthová, E. (1964) *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt*. SAV.
- Horváthová, J. (2002). *Kapitoly z dejín Romů*. Lidové Noviny, Človek v tísní, o.p.s.
- Hrabovský, M. (2016). Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov. In T. Podolinská a T. Hrustič (Eds.), *Čierne-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku* (s. 40–58). Veda.
- Illuzzi, J. (2014). *Gypsies in Germany and Italy, 1861–1914. Lives outside the law*. Palgrave Macmillan.
- Janas, K. (2010). *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Ústav pamäti národa.
- Jurásková, M., Krigelová, E., Puliš, P., Rybová, J. a Vašečka, M. (2003). *Evaluácia činnosti Sekretariátu splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity*. IVO.
- Jurová, A. (2009). The Slovak Roma people in Czechoslovakia in 1945 – 1947 (Regulation of the movement and continuity of persecution). *Človek a spoločnosť*, 12(1), 1–23. <https://individualandsociety.org/library>
- Jurová, A. (2002). Rómovia v období po roku 1945 po november 1989. In M. Vašečka (Ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku* (s. 19–30). Inštitút pre verejné otázky.
- Karpiš, J. a kol. (2006). *Analýza sociálneho systému SR*. INESS.
- Kenrick, D. (2000). *Cikáni pod hákovým křížem*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Korec, P., Ďurček, P. a Bačík, V. (2022). Rómovia sú na Slovensku už 700 rokov; ich počet, rozmiestnenie a vzťah k vybraným spoločenským javom. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 66(2), 125–163.
- Korim, V. (2007). *Dejiny Rómov. Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľov*. Univerzita Mateja Bela.
- Korim, V. (2006). *Dejiny Rómov (Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa)*. Bratia Sabovci s.r.o.

- Kriglerová, E. (2004, 24. novembra). Diskriminácia Rómov v prístupe k vzdelávaniu. *Euractiv*. <https://eubrief.sme.sk/section/rovnost-sanci/opinion/diskriminacia-romov-v-pristupe-k-vzdelavaniu>
- Kumanová, Z. (1998). Etnická identifikácia obyvateľstva tzv. cigánskej/rómskej kolónie v Plaveckom Štvrtku. *Slovenský národopis*, 46(1), 42–59. <https://www.sav.sk/journals/nar/full/sn198c.pdf>
- Kumanová, Z., Mann, A. B., Petrasová, A. a Šimčáková-Tóthová M. (2006). Rómovia. In *Multi-kulti na školách: Metodická príručka pre multikultúrnu výchovu* (s. 69–111). Nadácia Milana Šimečku.
- Kumanová, Z. a Mann, A. B. (2015). *Ma bisteren!: Nové poznatky o holokauste Rómov na Slovensku*. In Minorita.
- Lacko, P. (2022, 3. októbra). Parlament schválil definíciu protirómskeho rasizmu. Odbornikom prekáža duplicita aj zmienka o „životnom štýle Rómov“. *Romano Forum, Dennik N*. <https://romanoforum.dennikn.sk/parlament-schvalil-definicu-protiriomskeho-rasizmu-odbornikom-prekaza-duplicita-aj-zmienka-o-zivotnom-style-romov/>
- Lajčáková, J. (2009, 27. februára). Neľahká cesta k odstráneniu ekonomického a kultúrneho znevýhodnenia Rómov na Slovensku. *Diskriminacia.sk*. <http://diskriminacia.sk/archiv/?q=node/725#fndef6>
- Lajčáková, J. (2016). Na základe šetrenia výsledkov Európskej komisie sme pripustili existenciu problému segregácie vo vzdelávaní. Zostáva ho riešiť. *Menšinová politika na Slovensku*, 5(1), 1–4.
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215(4), 19–25.
- Liégeois, J. P. (1995). *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*. Charis.
- Laurence, J. (2017). Wider-community segregation and the effect of neighbourhood ethnic diversity on social capital: An investigation into intra-neighbourhood trust in Great Britain and London. *Sociology*, 51(5), 1011–1033. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0038038516641867>
- Lhotka, P. (1999). Romové v první československé republice. In P. Šuleř (Ed.), *Romové: tradice a současnost / O Roma: angoder the akának* (s. 25–28). SVAN, Moravské zemské muzeum, Muzeum romské kultury.
- Lhotka, P. (2009). Pojem „Cikána“ v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* (s. 229–236). Ostravská univerzita.
- Madanipour, A., Shucksmith, M. a Talbot, H. (2015). Concepts of poverty and social exclusion in Europe. *Local Economy*, 30(7), 721–741.
- Malý, K. (1997). *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Linde.
- Mann, A. B. (2000). *Rómsky dejepis*. Kalligram.
- Marec, S. a Průšová, V. (2021). *Roky bezprávia. Neuveriteľný príbeh razie v Moldave*. N Press.

- Mareš, P. (2004). Sociální exkluze a inkluze. In T. Sirovátka (Ed.), *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin* (s. 15–29). Masarykova univerzita v Brně a Nakladatelství Georgetown.
- Matlovič, R. (2005). *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. FHPV Prešovská Univerzita.
- Massey, D. S. a Denton, N. A. (1993). *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Harvard University Press.
- Massey, D. S. a Tannen, J. (2015). A research note on trends in black hypersegregation. *Demography*, 52(3), 1025–1034.
- Massey, D. S. a Tannen, J. (2016). Segregation, race, and the social worlds of rich and poor. In I. Kirsch a H. Braun (Eds.), *The dynamics of opportunity in America. Evidence and perspectives*, (s. 13–33). Springer.
- Milo, D. (2004). *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike*. Ľudia proti rasizmu.
- MPC Prešov. (2003). *Informátor pre učiteľov rómskych žiakov č. 1. Metodicko-pedagogické centrum v Prešove*. <https://mpc-edu.sk/sites/default/files/rocepo-dokumenty/na-pomoc-pedagogom/rocinfo200301.pdf>
- Mušinka, A. (2012). *Podarilo sa. Príklady úspešných aktivít na úrovni samospráv smerujúcich k zlepšeniu situácie Rómov*. Prešovská Univerzita.
- Národná rada SR. (2022, 27. septembra). *Plénum odsúhlasilo definíciu protirómskeho rasizmu*. [Tlačová správa]
<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=56150>
- Nečas, C. (1994). *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Masarykova univerzita.
- Nicolae, V. (2006). Towards a definition of anti-gypsyism. <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/12/Nicolae-Valeriu-2006-Towards-a-Definition-of-Anti-Gypsyism-ERGO-Network.pdf>
- Policajna razia. (2023). *Iniciatíva policajná razia v Moldave – 10 rokov po*.
<http://policajnarazia.sk/>
- Poslon, X. D., Lášticová, B., Popper, M. a Hargašová, L. (2020). *Postoje, politický diskurz a kolektívne správanie majority voči Rómom na Slovensku. Výsledky reprezentatívneho prieskumu*. Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV. <https://polrom.eu/negativne-postoje-voci-romom-suvisia-s-nepriateľskym-politickým-diskurzom/>
- Prušová, V. (2017, 21. septembra). *Policajti využili pojem „mentalita romica“, aby odôvodnili, že Rómom sa nedá veriť*. *Denník N*.
<https://dennikn.sk/885577/policajti-vyuzili-pojem-mentalita-romica-aby-odovodnili-ze-romom-sa-neda-verit/>
- Quillian, L. (2012). Segregation and poverty concentration: The role of three segregations. *American Sociological Review*, 77(3), 354–379.

- Roma Civil Monitor. (2018). *Monitorovacia správa občianskej spoločnosti o implementácii národnej stratégie integrácie Rómov na Slovensku*. CVEK. <https://cvek.sk/wp-content/uploads/2018/04/SK-reportcely-final.pdf>
- Roma Civil Monitor. (2025). *Civil society monitoring report on the implementation of the national strategic framework for Roma equality, inclusion, and participation in Slovakia*. European Commission, DG Justice. <https://www.romacivilmonitoring.eu/wp-content/uploads/2025/07/RCM2-2024-C1-Slovakia-FINAL-ISBN.pdf>
- Rómske advokačné a výskumné stredisko. (2017). *Prehľad rozsudkov špecializovaného trestného súdu so znakmi protirómskeho rasizmu za rok 2017*. <https://romadata.org/2017/12/21/prehľad-rozsudkov-specializovaneho-trestneho-sudu-so-znakmi-anticiganizmu-za-rok-2017/>
- Salner, A. (Ed.). (2004). *Rómske deti v slovenskom školstve*. SGI - Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť. https://www.governance.sk/wp-content/uploads/2016/10/romske-deti_v-sk-skolstve-www.pdf
- Semyonov, M. a Glikman A. (2009). Ethnic residential segregation, social contacts and anti-minority attitudes in European societies. *European Sociological Review*, 25(6), 693–708. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn075>
- Silver, H. 1994. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531–578.
- Sway, M. (1975). Gypsies as a perpetual minority: Case study. *Humboldt Journal of Social Relations*, 3(1), 48–55.
- Vašečka, M. (Ed.). (2002). *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Inštitút pre verejné otázky.